

De prins, de koopman en de musicus

Piet Tuik

Op de vleugels van de angst wordt de Friese stadhouder op 2 mei 1747 na de Franse inval van Lodewijk XV in Zeeuws-Vlaanderen benoemd tot algemeen stadhouder Willem IV.

Ondanks het verlies van de vesting Bergen op Zoom kan de Franse expansiedrift ditmaal nog worden gekeerd. Het gewest Friesland zal na de turbulente gebeurtenissen die in latere decennia volgen, voortaan slechts als een eigenzinnige provincie voortbestaan. Maar het vertrek van de hofhouding met een deel van de Friese adel naar Den Haag betekent ook een forse adering voor het culturele en muzikale leven in Leeuwarden.

Constanter audi, vide et tace

De achtergebleven adel, die in die tijd de hogere ambten in de lokale regering bekleedt en roem op het slagveld zoekt, probeert het culturele leven in stand te houden. In de periode 1750 tot 1794 is het Collegium XII virorum: Constanter audi, vide et tace (College van twaalf mannen: Horen, zien en zwijgen) actief. Dit genootschap van aanzienlijken houdt zich bezig met muziek en ander vermaak, waarbij de leden om beurten als gastheer fungeren. Daarnaast komen de adellijke patriciërs in hun eigen Grote Sociëteit bijeen, waar-

Alleen een lang vergeten kastje op de zolder van een Leeuwarder herenhuis met daarin een muziekcollectie, herinnert omstreeks 1933 nog aan het genootschap Audi et Tace. Een kijkje in het leven van violist en muziekmeester Jean des Communes en muziekliefhebbers als de vorst van Waldeck en de rijke koopman Pieter Cats.

bij er viermaal per jaar wordt vergaderd. Een strenge ballotage vormt de waarborg tegen toetreding van ongewenste individuen. Ook de hoge militairen behoren in die dagen tot de gegoede stand. Leeuwarden geeft in die tijd als garnizoensstad onderdak aan militaire regimenten die voortdurend worden verplaatst door het gehele land. De bevelvoerende militairen nemen ook deel aan het plaatselijke culturele leven. Dat alles kan niet verhullen, dat Leeuwarden na 1747 afglijdt naar een gewoon provinciestadje waar op cultureel gebied nog maar weinig te beleven is. De opkomst van de (gegoede) burgerij en de daarmee samenhangende neergang van de adel is nabij en weldra zal de geest van de revolutie ook Friesland bereiken. Maar temidden van alle gewoel vinden er in Leeuwarden vanaf 1782 kwalitatief hoogstaande concerten plaats, waarbij een jonge getalenteerde musicus een voorname rol speelt.

Een talentvolle musicus vestigt zich in Leeuwarden

François des Communes is musicus en zanger en dient in 1747 als muzikant in het Friese infanterieregiment dat bij de verdediging van Bergen op Zoom is betrokken. Zijn zoon Jean Josephus des

Communes wordt op 4 februari 1759 in Gouda geboren. Hij treedt in de voetsporen van zijn vader en leert al jong vioolspelen. Op 14-jarige leeftijd is Jean samen met zijn vader violist bij de Amsterdamse opera. In 1782 maakt de jeugdige musicus gedurende enkele maanden een kunstreis door de Oostenrijkse Nederlanden en Staats-Brabant. In augustus van dat jaar vestigt hij zich samen met zijn vader in Leeuwarden. Het duo geeft muzieklessen en organiseert op eigen initiatief optredens, waarbij ze zowel de huur van zalen als de publiciteit verzorgen. Hun komst betekent het begin van een regulier concertleven in Leeuwarden. De *Leeuwarder Courant* van 4 november 1782 vermeldt een reeks van twintig concerten met François als zanger en Jean, die met andere muzikanten verscheidene solo's laat horen. Weldra komt de naam van François niet meer voor en waarschijnlijk is hij al gauw na die eerste concertenreeks overleden.

Was het verblijf van het muzikale duo als tijdelijk bedoeld, aangelokt door de roep van een machtig beschermheer en enkele kunstlievende patriciërs die bereid zijn in de beurs te tasten voor artistieke en muzikale verpozing? De prins van Waldeck is zo'n invloedrijke man.

Een vorstelijke beschermheer

Nazaten van de adellijke familie Van Waldeck uit het kleine vorstendom nabij Hannover dienen al sedert de 16e eeuw in het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden. In 1747 verdedigt het 3e bataljon Waldeck de stad Bergen op Zoom bij een Franse aanval.

Vijfendertig jaar later, in het najaar van 1782, is het tweede regiment Waldeck

Handtekening van Jean des Communes.

vanuit Goes naar Leeuwarden vertrokken en zal daar tot eind 1783 bivakkeren. Zijne doorluchtigheid prins Ludwig van Waldeck, vader van de regerend vorst van Waldeck-Pyrmont, vertoef niet in de Leeuwarder kazerne maar in een herenhuis in de binnenstad. Wellicht huurt deze kwieke zestiger, evenals in de periode 1789-1793, voor ruim 500 gulden per jaar het prachtige pand aan de Grote Kerkstraat 18. De winter nadert en het kwijnende culturele leven in Leeuwarden kan wel een muzikale opkikker gebruiken.

De korte biografie over Jean des Communes in het *Nederlands Muzikaal Tijdschrift* (3e jaargang nr. 5) licht een tipje van de sluier op en toont aan dat prins Ludwig in die tijd als mecenas en inspirator heeft gefungeerd bij de muziekuitvoeringen van Jean des Communes. 'Onder de bescherming van den kunstlievendend vorst Van Waldeck en door enige liefhebbers aangemoedigd, bracht hij het genootschap Audi et Tace tot stand dat ten huize van de vorst bijzondere concerten hield.'

Het pand 'Prins van Waldeck' aan de Grote Kerkstraat zuidzijde nr. 18

Revolutionaire woelingen in Friesland

Vanaf 1786 escaleert de politieke situatie in de republiek. Patriotten staan lijnrecht tegenover prinsgezinden. Ook in Friesland keren patriottische exercitiegenootschappen zich tegen de adellijke regentenoligarchie. In september 1787 grijpen Friese revolutionairen onder leiding van Coert Lambertus van Beyma korte tijd de macht in Franeker. Wanneer Wilhelmina, de echtgenote van Willem V en dochter van de Pruisische koning Frederik, door enkele patriotten wordt aangehouden, grijpt haar vader in. Na een korte veldtocht zit Willem V in Den Haag weer in het zadel en vluchten duizenden patriotten naar Frankrijk.

Prins Ludwig van Waldeck wordt tijdens de revolutionaire woelingen door de stadhouder op 11 september 1787 tot commanderend officier benoemd over de troepen in Friesland en zijn regiment blijft enige tijd in Franeker gelegerd. Reeds in 1786 is de prins togetreden tot de Grote Sociëteit van de voornam burgers in Leeuwarden. Maar zijn rol is al voor de Franse inval in Nederland uitgespeeld. Op 11 juni 1793 wordt prins Ludwig bij een roekeloze aanval als bevelvoerder van zijn regiment nabij Wervik (tussen Kortrijk en Rijssel) dodelijk in de borst geraakt. In Leeuwarden laat de vorst aanzienlijke schulden achter; onder meer 565 gulden aan zijn wijnhandelaar. Tegenwoordig woont en exposeert kunstenaar Jerre Hakse in het pand Grote Kerkstraat 18 dat 'De Prins van Waldeck' is genoemd. In de oostelijke benedenkamer floreert nog altijd de fraaie gestucte schoorsteenpartij met bacchantenscène als in oude tijden. Beluisterde de prins daar met het muziekgezelschap Audi et Tace bij het knappend haardvuur de concerten van Jean des Communes?

De vermogende burger Pieter Cats

Ook de rijke Leeuwarder koopman Pieter Cats heeft kennelijk tot het selecte gezelschap van het muziekgenootschap Audi et Tace behoord, dat tot ongeveer 1793 bijeen komt. Het toeval zorgt ervoor dat een levensteken van dit muzieklievende regentengezelschap de tand des tijds doorstaat. In 1933 wordt een grote collectie oude muziek van dit muziekgenootschap in een vergeten kastje op een zolder van

het pand Nieuwestad 49 ontdekt. Dit pand, met een gevel in empirestijl waarin eens Frieslands rijkste inwoner met zijn gezin woonde, werd in 1806 gebouwd. De hoofdmoot van deze unieke vondst bestaat uit zeventig symfonieën en enige tientallen ouvertures met daarbij een geschreven catalogus.

Pieter Cats wordt op 13 januari 1763 geboren als zoon van Jentje Cats en Sjuwke Blok. Zijn vader is een doopsgezinde grondbezitter en koopman die tot de gegoede kringen behoort. Naast de woning aan de Tuinen met een stal in het Droevendal bezit de familie Cats het kleine buitenhuis Mon Gout nabij Snakkerburen. Van Jentje Cats is bekend dat hij in 1780 de latere radicale patriottische aanvoerder Coert Lambertus van Beyma met een lening heeft gesteund. Zijn zoon Pieter Cats beweegt zich vanaf juni 1786 enkele maanden in het Leeuwarder vrijkorps, dat zich fel tegen de Friese bestuurlijke oligarchie richt wanneer die de vrijheid van drukpers inperkt en het rondgaan met rekestes verbiedt. Een van zijn radicale kompanen daarbij is de latere Leeuwarder drost en burgemeester Pier Zeper. Het familiearchief Cats/Bieruma Oosting in het Historisch Centrum Leeuwarden bevat een intrigerend mapje met stukken over de Leeuwarder vrijmetselarij in de 18e en 19e eeuw. Daaruit blijkt dat Pieter Cats in het najaar van 1787 als Meester tot de prinsgezinde Leeuwarder vrijmetselaarsloge De Friesche Trouw wordt toegelaten. In het licht van de politieke situatie van dat moment blijkt dat een gouden greep. Maakt de koopmanszoon zo handig gebruik van het netwerk met invloedrijke prinsgezinden als Johan Casparus Bergsma en Epeus Wielinga Huber om eventuele twijfel aan zijn politieke sympathieën weg te nemen? Blijkens een brief van 10 januari 1798 wordt Cats later zelfs uitgeroepen tot voorzittend grootmeester van genoemde vrijmetselaarsloge. In die jaren heeft de Franse bezetting van onze republiek de politieke en economische situatie volkomen veranderd.

Radicalen aan het roer in Leeuwarden

Op 9 maart 1795 is de Franse generaal Gaspard Thierry met zijn huzaren op weg naar Leeuwarden. Bij de stad komt hem

Pieter Cats Portret door Taco Scheltema

een muziekcorps van wel 40 man tegemoet dat wordt geëscorteerd door een detachement van de schutterij. Voor zover bekend, is dit het eerste bericht over het bestaan van een muziekkorps in Nederland.

Weldra blijkt dat er een andere wind waait in Leeuwarden die naast revolutionaire broederschap, vooral vrijheid en gelijkheid predikt. Iedereen wordt voor de wet gelijkgesteld en dat geeft ook katholieken, doopsgezinden en joden nieuwe kansen. Kerkklokken mogen op zondag niet meer geluid worden en dominees wandelen op de dag des Heren voortaan noodgedwongen in hun gewone kloffie naar de kerkdienst.

De Volkssociëteit in het voormalige Fraterniteitsgebouw aan de Nieuwestad ont-popt zich als een broeinest van Jacobijnse en anarchistische individuen. Omdat ook in de Municipaliteit (het gemeentebe-stuur) voorlopig radicale elementen de overhand hebben, laat de revolutie zich in Leeuwarden tot begin 1798 van zijn meest extreme kant zien. In dat oproerige klimaat worden ressentimenten niet langer gestuit door wet en orde. Op 1 augustus 1795 komt de revolutionaire geest in Leeuwarden uit de fles en worden in het koor van de Grote of Jacobijner Kerk naast de marmeren grafmonumenten ook de wapenschilden en de vaandels van de roemruchte Friese Nassaus grondig ver-

nield. Ruim 2 weken later, op 16 augustus, breken militante revolutionairen de grafkelder open en vergripen zich aan de stoffelijke resten van de vorstelijke hoogwaardigheidsbekleders. Een dag later wordt er door het Franse garnizoen in Leeuwarden feest gevierd vanwege de nieuwe Franse grondwet. Een menigte verzamelt de resten van de stadhoudelijke attributen uit de Grote Kerk, haalt de portretten van de Friese Nassaus uit het stadhuis en ontsteekt een vrijheidsvuur op het exercitieveld. Friese gardisten, Franse militairen en enthousiaste burgers dansen de Carmagnole nabij de plek waar nu de nieuwbouw van het Historisch Centrum Leeuwarden staat.

Succesvolle koopmansgeest in de Franse tijd

Pieter Cats toont in deze roerige tijden zijn koopmanstalenten. Hij breidt zijn vermogen en bezittingen fors uit door alert in te spelen op de economische omstandigheden.

Als gevolg van de zware financiële bijdragen van de Bataafse republiek aan de oorlogsinspanningen van de Franse bondgenoot, belast de Friese overheid in 1796 en 1797 de zogenaamde corporagoederen, die in totaal een derde van hun reële waarde in de Friese schatkist moeten deponeren. Het gevolg is dat kerkgenootschappen, gilden, gast- en weeshuizen massaal hun onroerend goed van de hand doen om aan contant geld te komen. De grondprijzen zakken in korte tijd dramatisch en speculanten maken fortuin. Tien jaar later koopt Cats zijn familieleden uit bij een grote erfenis en zo weet deze succesvolle koopman in een decennium uit te groeien tot de rijkste inwoner van Friesland. Hij vertegenwoordigt Friesland vanaf 1798 zelfs enkele jaren in de landelijke politiek maar keert daarna definitief terug naar Leeuwarden. Daar bekleedt Cats de functie van president van de Rechtbank van Koophandel en treedt de koopman toe tot het gemeentebestuur van Leeuwarden. Maar ook in die jaren blijft Pieter Cats een oppassende burger die zich niet teveel wenst te affichereren met de Franse bezetter. Hij weet de hand te leggen op enkele voormalige landgoederen van de gevluchte Oranjes, waaronder het Princessehof. Pier Zeper,

zijn vroegere radicale broeder in het vrijcorps, ondertekent in zijn functie van drost de koopakte. Enige gezonde realiteitszin verhindert dat de welgestelde koopman zijn domicilie vestigt in het statige pand. De geschiedenis leert immers dat de onvoorspelbare volkswoeede zich plotseling kan keren tegen gezeten burgers die zich een vorstelijk air aanmeten. Cats blijft met beide benen op de grond en dat betaalt zich uit na de terugkeer van de Oranjes in 1814. Hij neemt deel aan de feestelijke inhuldiging van de stadhouder en is in latere jaren lid van de colleges van Provinciale Staten en Gedeputeerde Staten. Pieter Cats sterft in 1832 en laat zijn verwanten een enorm vermogen na.

Een getalenteerde musicus

Aanvankelijk leunt Jean des Communes op de steun van voornamelijk muziek liefhebbers. In die tijd maakt hij eigen composities zoals *Sinfonia Victoria* (1783) en de *Symphonie Rustique* (1785). Ook twee opera's, *Het melkmeisje van Ber-*

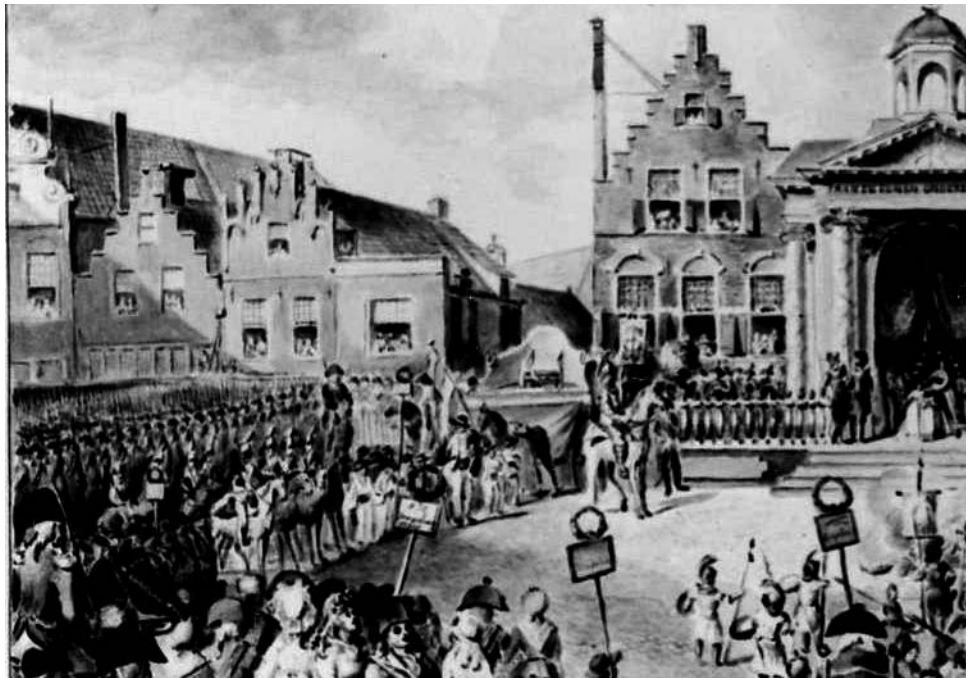

Het oit in opdracht van Pieter Cats gebouwde en door hem bewoonde pand aan de Nieuwestad noordzijde (nr. 49) in 1932, toen woonhuis van de douairière van Harinxma. Sedert een aantal jaren het Catshuis geheten

cy en *Het Dorp in het Gebergte*, zijn van zijn hand. Waarschijnlijk komt het gezelschap Audi et Tace tot ongeveer 1793 bijeen. Daarna vallen als gevolg van de Franse inval zowel de prinsgezinde adel als de militairen weg.

In latere jaren gaat het de getalenteerde musicus kennelijk financieel voor de wind. In 1794 koopt hij de oude schuilkerk van de paters Franciscanen aan de Breedstraat en plaatst in de tuin een houten en demontabele concertzaal. Vervolgens kondigt hij in de *Leeuwarder Courant* aan, dat er elke zondagavond 'vauxhalls' (tuinplezier met muziek) worden gehouden. Enige jaren later verplaatst Des Communes zijn houten tent naar de tuin van de Stadsdoelen en organiseert daar en in de Doelenzaal allerlei muziekevenementen, waaronder 'vaudevilles' (blijspelen).

Ook na de Franse inval en temidden van alle revolutionaire onrust blijft de ster van de muziekmeester schitteren. In 1798 is Des Communes de leider van de sociëteit Tot Lering en Vermaak, die in de volgende jaren geregeld toneeluitvoeringen en muziekconcerten geeft. Tussen 1802 en 1805 voert hij met zijn amateur toneelspelers en -musici verscheidene opera's op, zoals bijvoorbeeld *Le Maréchal Ferrant* van Philidor en *Les Deux Avars* van de revolutionaire componist Grétry. In 1802 trouwt de katholieke musicus voor de tweede keer, nu met Carolina, een zuster van de vooraanstaande patriot Cornelis Godschalk. De laatste behoort in 1787 tot het Leeuwarder vrijkorps en is van 1796 tot juni 1798 één van de machtigste mannen in het Bataafse Friesland. Ondanks persoonlijke tegenslagen (hij overleeft zijn twee vrouwen) vindt Jean des Communes zich altijd terug in de muziek. Jarenlang organiseert deze musicus pur sang in Leeuwarden activiteiten waarbij gezelligheids- en salonmuziek centraal staan. Wanneer de activiteiten van het operagezelschap in 1809 stil

Afbeelding van de feestelijkheden op de Lange Pijp tijdens het Nationaal Feest en zinnebeeldige optocht, gehouden op 19 mei 1798 ter gelegenheid van de viering van het aannemen van de Staatsregeling voor het Bataafse volk. Links nog net zichtbaar het pand Nieuwestad 103 met maniëristische gevel en rechts daarvan Nieuwestad 105, 107, de tegenwoordige Bagijnesteeg en Nieuwestad 109, het toenmalige pand De Twaalf Keizers, alwaar in de 19de eeuw de Grote Sociëteit was gevestigd. Tekening naar het origineel van P. Groenia

komen te liggen, schrijft Jean vele symfonieën, ouvertures, koorwerken en liederen. Helaas is slechts een deel van zijn werk bewaard gebleven.

Nadat Napoleon is verslagen en de Oranjes in 1814 op de troon terugkeren, wordt er een aantal jaren weinig vernomen van de muziekmeester. Heeft hij zich in doen en laten teveel met de Franse bezetter geassocieerd? Is dit de reden dat de muziekverzameling van het gezelschap Audi et Tace veiligheidshalve op één van de zolders van de patricierswoning van Pieter Cats wordt geparkeerd?

Tenslotte komt er toch eerherstel en wordt Des Communes benoemd tot

muziekleraar op de eerste door de overheid gesubsidieerde muziekschool in Leeuwarden, die 20 jaar heeft bestaan. Nog later organiseren zijn fans jaarlijks een concert als hommage aan de oude meester. Jean des Communes overlijdt op 30 april 1843 in Leeuwarden en wordt met eerbewijzen overladen. De emigrant van weleer heeft de muziek in Leeuwarden nieuw leven ingeblazen. Maar jaren later herinnert nog slechts een vergeten muziekkastje aan de dagen waarop een prins, een koopman en een musicus in Leeuwarden de muziek beminden.